

KS. ANDRZEJ KICIŃSKI

NAUCZANIE RELIGII W EUROPIE

Nauczanie religii w szkole – charakterystyczne dla poszczególnych krajów europejskich – w dużej mierze odzwierciedla sytuację religijną naszego kontynentu. Szkoła i edukacja religijna znajdują się często w centrum dyskusji na temat świeckości państwa i wolności sumienia, a zarazem konieczności poznawania własnej historii. Interesujące jest pokazanie nauczania religii w kontekście badań prowadzonych w Europie. Za schematycznym ukazaniem liczebności wyznawców poszczególnych religii kryją się zarówno historie poszczególnych krajów i całego kontynentu, jak i współczesne przemiany religijno-kulturowe. Dla polskiego czytelnika istotny może być fakt, że niemal w każdym kraju nauka religii odbywa się w szkole, a uznanie publicznej funkcji nauczyciela religii jest prawie jednomyślne.

W polskiej literaturze katechetycznej przybywa rzetelnych prac na temat nauczania religii w poszczególnych krajach europejskich oraz prób opracowania jego koncepcji i modeli¹. Na uwagę zasługują również badania przeprowadzone przez Krajowe Biuro ds. Nauczania Religii Konferencji Episkopatu Włoch przy współpracy Rady Kon-

ferencji Biskupich Europy (CCEE). Po pierwsze: są oryginalne ze względu na włączenie do prac nad projektem wszystkich odpowiedzialnych przy poszczególnych konferencjach episkopatów za nauczanie religii w szkole, tych, którzy posiadają wiedzę na temat historii, rozwoju i toczących się prac wokół badanego przedmiotu. Grono odpowiedzialnych poszerzono o grupę ekspertów reprezentujących znaczące uniwersytety europejskie. Po drugie: badania przebiegały wieloetapowo. Odbyły się spotkania robocze dotyczące wymiany doświadczeń² i spotkanie podsumowujące badania³. Po trzecie: panorama, jaką daje omawiany projekt badawczy, ukazuje oczom obserwatora rzeczywistość pluralistyczną i dynamiczną, daleką od jednostronnego i prostego ujęcia. Interpretacja różnych sytuacji pozwala dostrzec rzeczywiste różnice między porządkiem epistemologicznym a organizacyjnym. Po czwarte: w obecnej sytuacji socjokulturowej oczy niemal wszystkich są skierowane na delikatną kwestię wychowawczą, dorosłych nauczycieli i wychowawców, a zwłaszcza polityków odpowiedzialnych za kształt edukacji.

¹ Na szczególną uwagę – z racji obszaru badań – zasługują poniższe artykuły. Zob. A. Kielan, *Modele nauczania religii rzymskokatolickiej w krajach europejskich*, Kraków, 2012; A. Kielan, T. Panuś, *The perspectives of catechesis in Europe*, Kraków, 2010. Zob. także: K. Misiaszek, *Koncepcja nauczania religii katolickiej w publicznej szkole włoskiej po konkordacie z 1984 r.*, Warszawa, 1999; Tenże, *Koncepcja nauczania religii katolickiej w publicznej szkole polskiej*, Warszawa, 2010; R. Chałupniak, *Między katechazą a religioznawstwem. Nauczanie religii katolickiej w szkole publicznej w Niemczech w latach 1945-2000*, Opole, 2005; E. Osewska, *Edukacja religijna w szkole katolickiej w Anglii i Walii w świetle „Living and Sharing Our Faith. A National Project of Catechesis and Religious Education”*, Tarnów, 2008; P. Mąkosza, M. Zajac, *Faithfulness to God and to people. Religious education in Poland* [W:] H.G. Ziebertz, U. Riegel (red.), *How teachers in Europe teach religion. An international empirical study in 16 countries*, Berlin, 2009, s. 169-180.

² Pierwsze dwa spotkania miały miejsce w Rzymie (10-11 VII 2006 i 28-30 XI 2007). Konferencję Episkopatu Polski reprezentowali księża: ks. prof. dr hab. Roman Murawski SDB i ks. prof. UKSW dr hab. Piotr Tomasik. Autor artykułu tłumaczył tekst sprawozdania Komisji Wychowania KEP na język włoski. Początkowo sprawozdanie było nazywane także kwestionariuszem, a w końcowej fazie prac przyjęto nazwę *Raport narodowy* i dodawano, z jakiego kraju pochodzi np. *Raport narodowy – Polska*.

³ Spotkanie podsumowujące miało miejsce w Parlamencie Europejskim w Strasburgu (4-5 V 2009 r.). Na spotkaniu był obecny autor artykułu.

W tym duchu interpretowano słowa Jana Pawła II: „(...) dziś jeszcze raz powtarzam ci, Europo, która jesteś na początku trzeciego tysiąclecia: »Bądź na powrót sobą! Bądź sama sobą! Odkryj na nowo swe źródła. Ożyw swoje korzenie«. W ciągu wieków otrzymałaś skarb wiary chrześcijańskiej. Fundamentem twego życia społecznego czyni on zasady Ewangelii, i ślady tego widoczne są w sztuce, literaturze, myśli i kulturze twoich narodów. Jednak dziedzictwo to nie należy wyłącznie do przeszłości; jest ono programem na przyszłość, który należy przekazać nadchodzącym pokoleniom, gdyż jest źródłem życia ludzi i narodów, którzy wspólnie będą kształtowali kontynent europejski” (*Ecclesia in Europa*, nr 120).

To przesłanie adhortacji Jana Pawła II było przedmiotem badań, poświęconych nauczaniu religii. Wśród celów głównych badań należy wymienić: monitorowanie nauczania religii w szkołach europejskich; nawiązanie ścisłej współpracy i wymiany doświadczeń pomiędzy Kościołami lokalnymi w zakresie nauczania religii; promowanie świadomości, jaką wnosi nauczanie religii w rozwój człowieka i nowej Europy oraz przyczynianie się do podjęcia stałej refleksji naukowej nad tożsamością nauczania religii w kontekście współczesnej Europy.

Inicjatywę przeprowadzenia badań podjęło Krajowe Biuro ds. Nauczania Religii Katolickiej Konferencji Episkopatu Włoch, lecz aby umożliwić realizację celów badań podmiotem organizacyjnym była Rada Konferencji Episkopatów Europy (CCEE). Konferencje episkopatów wyznaczyły swoich delegatów, którzy – nie tytułem osobistego zaangażowania naukowego, ale jako przed-

stawiciele swojego Kościoła lokalnego – zostali poproszeni o wypełnienie tzw. „raportów narodowych”. Badania były przeprowadzane zgodnie z Magisterium Kościoła, które podkreśla własny charakter nauczania religii w szkole i ukazuje relację między nauczaniem religii w szkole a katechezą jako relację zróżnicowaną, ale komplementarną (DOK 73)⁴. Efektem tych działań było 29 raportów narodowych, do których dołączono 4 raporty syntetyczne, dosłane w ostatniej fazie prac⁵. Wkład w końcowe opracowanie badań mieli również międzynarodowi eksperci zaproszeni do udziału w pracach.

1. Wybrane dane

Wybrane dane przedstawiono w układzie tabelarycznym. Zostały one przetłumaczone i opracowane tak, by w pełni oddać myśl autorów „raportów narodowych”. Pozwala to całościowo spojrzeć na sytuację religijną w danym kraju, system szkolnictwa, obecność szkół katolickich, nauczanie religii (w tabeli skrót NR), cele i programy nauczania religii, związek z katechezą wspólnotową i status nauczycieli religii.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że w dziesięciu krajach i trzech departamentach francuskich nauczanie religii jest konfesyjne oraz na paradoks, że tam, gdzie nie jest konfesyjne, ma status obowiązkowego, a nie fakultatywnego. Z pewnością określenie charakteru nauczania religii w szkole wymaga dalszych badań i precyzacji. O ile dane zawarte w tabeli pozwalają na dość dokładny ogląd sytuacji prawno-organizacyjnej, o tyle postrzeganie zadań, jakie realizuje się w ramach nauki religii, można poznać w niewielkim stopniu dzięki dodatkowym uwagom zawartym w ostatniej rubryce.

⁴ W tym samym czasie inne biura wymienionych konferencji episkopatów prowadziły badania nad problemem inicjacji chrześcijańskiej w katechezie parafialnej.

⁵ Rezultaty zamieszczone w artykule zostały zaczerpnięte z opublikowanego tomu: Conferenza Episcopale Italiana servizio nazionale per l'IRC (red.), *L'insegnamento della religione risorsa per Europa. Atti della ricerca del Consiglio delle Conferenze Episcopali d'Europa*, Leumann TO, Elledici, 2008, w którym zebrano całą dokumentację z tekstem w czterech językach używanych podczas prac – włoskim, angielskim, francuskim i niemieckim. Niektóre dane z pewnością wymagają korekty, co jest podyktowane zmianami w zapisie danych (np. liczebność Białorusi – wg nowych danych z 1 czerwca 2012 r. – wynosi tylko 9,45 mln mieszkańców, a nie – jak podano wcześniej – 10,2 mln). Zob. *Национальный статистический комитет Республики Беларусь: О демографической ситуации в январе-мае 2012 г.* [online], [dostęp: 21 lipca 2012]. Dostępny w Internecie: <<http://belstat.gov.by/homep/tu/indicators/pressrel/demographics.php>>. Korekta miała również na celu wyeliminowanie pewnych przeoczeń. Niektóre niejasne wyrażenia pozostawiono jednak, aby nie ingerować w teksty opublikowane i oddać myśl „raportów narodowych”.

Kraj	Liczba ludności, wyznanie	Nauczanie religii (NR) w szkole	Cele nauczania religii w szkole	Związek z katechezą	Dodatkowe informacje
Portugalia	Wśród 10,6 mln 90% to katolicy (w tym 30% praktykujących), 5% nie wyznaje żadnej religii, 2% stanowią protestanci, 0,35% – muzułmanie, małe wspólnoty żydowskie.	Reguluje konkordat. NR dotyczy także innych religii. NR funkcjonuje jako „religia i moralność” (45 min w szkole podstawowej i 90 min w średniej). Są oceny, egzamin – podobnie do innych przedmiotów.	Cele wyznacza podstawa programowa zatwierdzona przez Konferencję Episkopatu Portugalii. Główne cele: konsolidacja autonomii osoby; poznanie kultury chrześcijańskiej; rozwijanie umiejętności krytycznego podejścia do wyzwań życiowych w świecie demokracji.	NR o wymiarze kulturowym – nie jest to doświadczenie wiary. Istnieją oddzielne dwie struktury NR, pomiędzy którymi zachodzą ograniczone związki. Czynione są kroki, aby lepiej zdefiniować te oddzielne wymiary jednego zadania eklezyjnego.	NR odbywa się często w godzinach, które zniechęcają. Inne wyznania mogą organizować NR przy min. 10 osobach. Uczynili to ewangelicy – prowadzą NR jako katechezę.
Polska	Spośród 38 mln 89,7% stanowią katolicy, 1,3% – prawosławni, 0,2% – protestanci.	NR jest regulowane następującymi aktami prawnymi: <i>Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z 2 IV 1997 r., Ustawą o systemie oświaty z 7 IX 1991 r., Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 14 IV 1992 r.</i> z późniejszymi zmianami. NR katolickiej dodatkowo regulują następujące akty prawne: <i>Konkordat między RP a Stolicą Apostolską z 28 VII 1993 r., Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Konferencją Episkopatu Polski w sprawie kwalifikacji nauczycieli religii z 6 IX 2000 r.</i> NR jest fakultatywny i ma charakter konfesyjny.	Celami NR w szkole są: przekaz wiedzy religijnej, wychowanie religijne, ewangelizacja, a także pomoc świadczona polskiej szkole i rodzinie poprzez przywrócenie wychowaniu wymiaru aksjologicznego.	Relacja NR i katechezы to relacja zróżnicowania i komplementarności. Różnicowanie wynika z faktu, iż lekcja religii odbywa się w środowisku szkolnym, a więc nie wyznaniowo-wspólnotowym (zmniejszone możliwości realizacji funkcji inicjacyjnej), a za jej realizację odpowiada nie tylko Kościół, ale i szkoła publiczna. Komplementarność jest natomiast ważnym postulatem, umożliwiającym włączenie lekcji religii w katechezę Kościoła oraz wskazującym na konieczność dopełnienia tego, co w ramach lekcji religii zapoczątkowano w wymiarze inicjacji chrześcijańskiej.	
Irlandia	Spośród 4,2 mln 88,4% stanowią katolicy, 3% – Kościół irlandzki, 1,6% – inni chrześcijanie, 1,5% – wyznawcy innych religii, 3,5% ludzi nie wyznaje żadnej religii.	Większość szkół w Irlandii powstała z inspiracji religijnej. 84,5% to szkoły katolickie, które mogą – niezależnie od postanowień państwowych – prowadzić edukację religijną (3 godz. tygodniowo w szkole podstawowej oraz 2 godz. w pozostałych).	Nie ma podstawy programowej dla uczszcążających do katolickiej szkoły podstawowej. Konferencja Episkopatu wydała serię ogólnych wskazań dla pozostałych szkół. Na poziomie państwowym celem NR jest poszukiwanie sensu życia, odkrywanie bogactwa tradycji religijnych i roli wiary chrześcijańskiej w kulturze.	Zarówno w katolickich szkołach podstawowych, jak i w innych o duszpasterstwie i edukacji religijnej w szkole decyduje kapelan szkoły.	Nowym wyzwaniem jest rosnąca obecność uczniów niekatolickich w szkołach katolickich.
Chorwacja	Wśród 4,4 mln 87,97% to katolicy, 4,42% – prawosławni, 1,28% – muzułmanie, 0,33% – protestanci, 0,01% – wyznawcy judaizmu, 0,11% – wyznawcy innych religii, 5,21% nie wyznaje żadnej religii.	NR – model konfesyjny. Na podstawie <i>Konstytucji i Konkordatu z 1996 r.</i> Podobne uzgodnienia obowiązują z innymi Kościołami. Oceny – podobnie jak w przypadku innych przedmiotów. Zajęcia: 2 godz. tygodniowo w szkole podstawowej, 1 godz. w innych. W szkole podstawowej nie ma alternatywy, w innych można wybrać etykę.	Programy przygotowuje Konferencja Episkopatu, ratyfikuje i wprowadza jako obowiązkowe Ministerstwo Nauki, Edukacji i Sportu. Celem NR jest harmonijne połączenie wymiarów teologiczno-eklezyjnych i antropologiczno-pedagogicznych objawienia Bożego i Tradycji Kościoła z doświadczeniem życiowym uczniów.	NR i katecheza są traktowane jako dwa typy systematycznej edukacji i formacji religijnej. Ich stosunek jest nierozdzielny i komplementarny. Różne są miejsca i aspekty nauczania. Katecheza skupia się na funkcji wtajemniczenia chrześcijańskiego i tworzeniu wspólnot, w których wiara może być celebrowana.	Stosunki z innymi kościołami są dobre (wykorzystywanie modelu NR wypracowanego przez Kościół katolicki).

Włochy	Spośród 58,5 mln 87,8% stanowią katolicy (w tym 36,8% praktykujących), 1,9% – protestanci, 1,2% – prawosławni, 2% – wyznawcy innych religii, 7,1% nie wyznaje żadnej religii.	NR fakultatywne, zagwarantowane przez Konkordat z 1929 r. wraz z jego rewizją z roku 1984 oraz porozumieniem między Konferencją Episkopatu Włoch a Ministerstwem Edukacji Narodowej. Wymiar NR wygląda następująco: przedszkole – 1,5 godz. tygodniowo, szkoła – podstawowa – 2 godz. tygodniowo, szkoły ponadpodstawowe – 1 godz. tygodniowo. Cztery inne możliwości: 1) etyka, 2) studium indywidualne w szkole pod opieką nauczyciela, 3) studium bez nauczyciela, 4) wyjście ze szkoły.	Celem NR jest zaznajomienie z istotnymi elementami religii katolickiej, aby uczniowie mogli zrozumieć rzeczywistość religijną w otaczającym ich świecie. Chodzi zwłaszcza o zrozumienie religii katolickiej, która jest otwarta na inne przejawy religijności.	Istnieje różnica między katechezą a NR. Katecheza to droga wtajemniczenia religijnego, która ma miejsce we wspólnocie wierzących. NR jest zgodne z celami nauczania w szkole i zakłada znajomość religii katolickiej w świecie pluralistycznym, także dla osób niewierzących.	W szkole nie jest przewidziane nauczanie innej religii niż katolicka. Na NR uczęszcza 91,6% uczniów. Jest ono atakowane przez waldensów i wyznawców judaizmu, którzy dążą do tego, by NR było niekonfesyjne.
Luksemburg	Wśród 474 tys. 80% to katolicy, 1% – protestanci, 0,5% – prawosławni, 3,5% – wyznawcy innych religii, 15% nie wyznaje żadnej religii.	NR można wybrać jako przedmiot opcjonalny. Prowadzone jest tylko NR katolickiej (1-2 godz. tygodniowo). Można wybrać etykę.	Celem NR jest preewangelizacja, ewangelizacja i przygotowanie do sakramentów.	Istnieje komplementarność między NR a katechezą.	W szkole podstawowej nauczyciele są mianowani przez Kościół. w szkole średniej diecezja proponuje, a wybiera i zatwierdza państwo. Widoczna duża różnica między NR w szkole podstawowej i średniej (odnośnie do organizacji, celów i treści)
Hiszpania	Spośród 44,1 mln 79,3% stanowią katolicy (w tym 32,2 % praktykujących), 11,7 % – agnostycy, 4,9% – ateści, 2% – muzułmanie, 0,1% – protestanci.	System hiszpańskiej edukacji znajduje się w fazie niejasnych zmian politycznych. Obecnie obowiązuje <i>Konkordat z 1979 r.</i> NR na niższych szczeblach edukacji: efekty podobne jak w przypadku innych dyscyplin szkolnych. Tylko w liceach ocena z religii nie jest wliczana do średniej. Liczba godzin: 105 na niższych szczeblach edukacji (ok. 1,5 godz. tygodniowo) i 70 w liceach (ok. 1 godz. tygodniowo).	Celem NR jest pomaganie uczniom w odnalezieniu swojego miejsca w hiszpańskiej kulturze, głęboko przenikniętej tradycją chrześcijańską.	Relacja NR i katechez to relacja zróżnicowania i komplementarności. Katecheza zmierza do budzenia wiary, NR – do dialogu. Jest bowiem adresowane do wierzących i niewierzących. Szkoła potrzebuje NR, bo nie może ignorować religijnego wymiaru kultury. NR to realizacja praw osoby i rodziców. NR wpisuje się w edukację integralną osoby.	Nie ma żadnych postanowień rządowych co do NR, choć czyni się wysiłki, by przekonać opinię publiczną do konieczności stworzenia NR niekonfesyjnego.
Francja (NR tylko w departamentach Alzacji i Mozy)	Wśród 2,8 mln (w miejscach, gdzie jest NR) 78,5% to katolicy, 9% – protestanci, 9% – muzułmanie, 1,8% – wyznawcy judaizmu.	NR jest oparte na prawodawstwie niemieckim sprzed 1870 r. Na początku edukacji nie ma ocen, potem nie wlicza się ich do średniej. Można wybrać etykę lub edukację obywatelską. Przewiduje się także NR dla protestantów i żydów; takiej możliwości nie mają muzułmanie.	Celem jest głoszenie wiary katolickiej, zachęcanie, by poznać ją oraz odkrywać wymiar duchowny i etyczny.	NR nie przewiduje wstępnego wyznania wiary (por. katecheza). Zakłada się, że wspólnoty katolickie będą integrowały i wzmacniały pierwsze głoszenie, które ma miejsce w szkole.	Okolo 50% uczniów wybiera religię katolicką. Toczy się dyskusja nad możliwością NR muzułmańskiej.
Litwa	Spośród 3,3 mln 75% stanowią katolicy, 4% – prawosławni, 0,8 – prawosławni autokefaliczni, 0,1% – reformaci.	NR jest konfesyjne (podstawą konkordat). Prawo do NR ma 9 wyznań. Wychowanie moralne (religia lub etyka) jest przedmiotem obowiązkowym we wszystkich typach szkół (1 godz. tygodniowo, w szkołach katolickich – 2 godz. tygodniowo).	Programy NR znajdują się w gestii Konferencji Episkopatu Litwy. Celem NR w szkole jest nauczanie podstawowych prawd wiary katolickiej i jej analiza w świetle problemów egzystencjalnych, moralnych, społecznych i kulturowych.	Między NR a katechezą istnieje ścisła łączność. NR zawiera również element ewangelizacji i zachęty uczniów do odważnego pójścia za Chrystusem. Katecheza przygotowuje do sakramentów – proponowany katechumenat, spotkania biblijne itd.	Obiecujące są badania nauczycieli innych dyscyplin szkolnych, którzy wyrażają zadowolenie z NR w szkole, oczekując pozytywnego wpływu na moralność uczniów.

Austria	Wśród 8 mln 73,64% to katolicy, 4,68% – protestanci, 4,22% – muzułmanie, 2,23% – prawosławni, 0,1% – wyznawcy judaizmu.	NR jest gwarantowane na podstawie <i>Konstytucji Austrii, Konkordatu z 1933 r., Prawa o NR z 1949 r. i Konwencji szkolnej z 1962 r.</i> Oceny z religii wliczają się do średniej, są na świadectwach. Religia może być wybrana jako ustny egzamin maturalny.	Programy opracowują grupy pedagogów. Następnie programy te są weryfikowane przez Konferencję Episkopatu i zatwierdzane przez państwo.	Relacja NR i katechezy jest relacją zróżnicowania i wzajemnego ukierunkowania. Zwłaszcza w szkole podstawowej, gdzie granice szkoły pokrywają się z granicami parafii, od nauczycieli religii wymaga się uczestnictwa w życiu parafialnym i skoordynowania z NR w szkole.	Dobra współpraca z innymi wyznaniami i religiami, wspólne inicjatywy, np. wydawanie wspólnego kalendarza szkolnego. Świeccy nauczyciele religii są zrzeszeni w stowarzyszenia diecezjalne. Istnieją także międzydiecezjalne stowarzyszenia nauczycieli religii, których członkowie spotykają się dwa razy w roku.
Słowacja	Spośród 5,3 mln 72% stanowią katolicy, 8% – protestanci, 20% nie wyznaje żadnej religii.	Godzina tygodniowo. Możliwość wyboru między NR a etyką.	Celem jest ukazanie korzeni chrześcijańskich kultury słowackiej, także w kulturze zsekularyzowanej.	W teorii zakłada się rozróżnienie między katechezą a NR. W praktyce z NR często próbuje się uczynić katechezę.	Okolo 3,3% uczniów wybrało NR katolickiej. NR mogą prowadzić przedstawiciele innych wyznań.
Anglia i Walia	Wśród 60,2 mln 71,6% to chrześcijanie, 2,7% – muzułmanie, 1% – hinduiści, 15,5% nie wyznaje żadnej religii, 7,3% nie odpowiada na pytanie dotyczące wyznania.	Prawo cywilne nakazuje, aby każdy uczeń otrzymał wykształcenie religijne. Rodzice mają prawo wycofać uczniów z NR. Szkoły dzieli się na w całości lub w części finansowane przez państwo oraz szkoły niezależne finansowo. Szkoły katolickie należą do różnych grup (ok. 10% wszystkich). 14% stanowią szkoły angikańskie i katolickie.	Konferencja Episkopatu opracowała <i>Dyrektorium dla szkół katolickich</i> . Celem NR jest uzdolnienie uczniów do stawiania się religijnie dojrzałymi.	W szkołach katolickich NR to fundament projektu edukacyjnego, który jest właściwą katechezą.	Po zamachach w 2005 r. opinia publiczna podkreśla wartość NR jako płaszczyzny wzajemnego zrozumienia.
Belgia. Oświata w Belgii, zachowując jednolitą strukturę systemu szkolnego, podlega dwóm władzom oświatowym, ma dwa obowiązujące programy nauczania i dwa modele kształcenia. Jest to spowodowane podziałem kraju na dwie strefy językowe.	Spośród 10,2 mln 67% stanowią katolicy, 19% nie wyznaje żadnej religii, 0,4% to muzułmanie, a 0,1% – protestanci.	Każdy uczeń od 6 do 18 lat ma prawo do kursu filozoficznego, który jest prowadzony przez uznane wyznania lub stowarzyszenia (katolicy, protestanci, prawosławni, anglikanie, muzułmanie, wyznawcy judaizmu, Stowarzyszenie Wolnomyślicieli). NR: 2 godz. tygodniowo (jednostka lekcyjna trwa 50 min).	Zatwierdzony program NR katolickiej ma wiele punktów wspólnych z celami szkolnymi, wyznaczonymi przez Departament ds. Nauczania, zwłaszcza w świetle całościowej formacji osoby. Celem – w zależności od wiary ucznia – jest możliwość pogłębienia związku między wiarą chrześcijańską a kulturą w klimacie tolerancji i podziwu.	NR jest skierowane do wszystkich uczniów, dla niektórych to pierwszy kontakt z wiarą. Katechezę prowadzi się wśród wierzących; ma ona na celu towarzyszenie we wzroście w wierze w ścisłym związku ze wspólnotą eklezyjalną.	Na NR katolickiej uczęszcza 64% uczniów szkoły podstawowej i 32% uczniów szkoły średniej. Kryterium wyboru powoduje, że każdy ma prawo praktykować własną opoję filozoficzną i otrzymać właściwe nauczanie. W takiej optyce realizuje się owocna współpraca pomiędzy uznawanymi religiami a Stowarzyszeniem Wolnomyślicieli; wspólnie broni się kursów filozoficznych. Dechrystianizacja powoduje trudności ze znalezieniem dobrych kandydatów na nauczycieli religii.
Węgry	Wśród 10,1 mln 54% to katolicy, 19,47% – protestanci, 0,14% – prawosławni, 0,24% – inni chrześcijanie oraz 0,13 – wyznawcy judaizmu.	NR można wybrać jako przedmiot fakultatywny w każdego typu szkole. Nie ma żadnej alternatywy. NR organizuje się jako wynik porozumienia między proboszczami a dyrektorami szkół. Nie ma ocen.	Programy opracowała Konferencja Episkopatu Węgier w 1996 r. Celem NR jest ewangelizacja, wprowadzenie w życie chrześcijańskie i zaproszenie do wspólnoty parafialnej. Na główne treści składają się: podstawowe wiadomości o chrześcijaństwie, Jezusie Chrystusie, Kościele, historii zbawienia, moralności, dogmatyce i liturgii.	Szkola jest miejscem misji, a NR pewnym typem preewangelizacji albo pierwszego głoszenia Ewangelii. Parafia to miejsce katechezy, której zadaniem jest docenienie szkolnego NR i prowadzenie uczniów do przyjaźni z Bogiem.	Za obecnością NR w szkole stoi <i>Rozporządzenie o wolności praktykowania wyznania i wolności sumienia</i> . W 2006 r. zostało zawarte porozumienie pomiędzy katolikami, protestantami i luteranami, na mocy którego każde wyznanie zapewni prowadzenie NR według wiary uczniów, którzy o to proszą (nawet najmniejszych grup).

Niemcy (system szkolny różni się w poszczególnych landach)	Spośród 82,4 mln 31,4% stanowią katolicy, 31% – protestanci, 1,4% – prawosławni, 4% – muzułmanie, 31% nie wyznaje żadnej religii.	Konstytucja (nr 7) gwarantuje NR obowiązkowość (wyjątek Berlin, Brandenburgia, Brema). Oceny z NR decydują o promocji ucznia; 2 albo 3 godz. tygodniowo; alternatywą jest etyka albo filozofia. Oprócz NR katolickiej i protestanckiej istnieje również NR prawosławnej, żydowskiej i muzułmańskiej.	Harmonia między celami szkoły a obowiązkiem głoszenia przez poszczególne Kościoły Ewangelii i przekazania podstawowych prawd wiary własnej oraz innych. Chodzi nie tylko o poznanie, lecz również o doświadczenie wiary i promocję zdolności dialogu z innymi.	Katecheza zakłada postawę otwarcia na wiarę i jest ukierunkowana na wiarę katolicką, wprowadzającą w mistyczne Ciało Chrystusa poprzez przyjęcie sakramentów świętych. NR to dla wielu miejsce pierwszego spotkania z wiarą.	Na ogół nikt nie kwestionuje faktu, że tematy religijne są częścią celów szkolnych. Tylko 5% rezygnuje z NR. Często pojawiają się opinie, że podział na NR katolickiej i protestanckiej jest niepotrzebny.
Holandia	Wśród 6 mln 27% to katolicy, 15% – protestanci, 5% – muzułmanie, 48% nie wyznaje żadnej religii.	NR w szkole publicznej jest oddzielone od podstawowego i tylko w części finansowane przez państwo. Jednak 1/3 szkół należy do Kościoła katolickiego. Szkoły te są finansowane w całości przez państwo.	Nie ma opracowanych standardów NR. Są w trakcie powstawania.	Duży rozdzwitek między NR a katechezą. NR obejmuje ogólne wprowadzenie do chrześcijaństwa i kształtowanie wizji świata z punktu widzenia katolickiego.	
Czechy	Spośród 10,2 mln 26,79% stanowią katolicy, 1,3% – ewangelicy, 0,9% – husyci, 0,2% – prawosławni; 59% nie wyznaje żadnej religii.	NR jest przewidziane w prawie oświatowym, ale tylko jako przedmiot fakultatywny, wykładany po zajęciach obowiązkowych. Każdego roku trzeba ponawiać wybór. Udział w zajęciach jest poświadczony na świadectwie. NR może być przedmiotem maturalnym (dla tych, którzy wybierali je nieprzerwanie w szkole średniej). Zajęcia: 1 godz. tygodniowo.	Celem NR jest pomoc we wzroście w wierze poprzez poznanie podstawowych prawd wiary i tradycji Kościoła lokalnego. Celem jest również poszukiwanie odpowiedzi na wiekie współczesne pytania. Cele szczegółowe to: nabieranie świadomości znaczenia doświadczeń i pytań człowieka o sens życia. NR zakłada lepsze poznanie historii narodu w kontekście wartości chrześcijańskich.	Treść NR jest wspólna z katechezą. W NR chodzi o ewangelizację. W każdej diecezji biskup kieruje wydziałem katechetycznym oraz odpowiada za NR pod względem prawnym i formacyjnym.	Szkola w swoich programach nie uwzględnia żadnego wymiaru religijnego. Nie ma większej dyskusji o NR w szkole.
Łotwa	Wśród 2,2 mln 21,9% to katolicy, 23,6% – luteranie, 15,3% – prawosławni, 0,3% – starokatolicy, 0,3% – baptyści, 0,2% – adwentyści dnia siódmego, 0,2% – zielonoświątkowcy.	Norma przewiduje wybór pomiędzy nauczaniem chrześcijańskim a etyką. W szkole podstawowej NR może być prowadzone przez niektóre Kościoły jako przedmiot fakultatywny. W szkole średniej wprowadzono fakultatywny przedmiot: historia religii. Oceny są opisowe i nie wpływają na promocję ucznia. Zajęcia: 1 godz. tygodniowo.	Programy nauczania chrześcijańskiego są opracowywane przez państwo. NR konfesyjna, prowadzona przez poszczególne Kościoły. Celem NR jest rozwój duchowy i moralny ucznia oraz pomoc uczniowi w nawiązaniu relacji z Bogiem i znalezieniu swojego miejsca w świecie, który się ciągle zmienia.		Stosunkowo mało uczniów wybiera NR katolickiej.
Bośnia i Hercegowina	Spośród 4,3 mln 18% stanowią katolicy, 43% – muzułmanie, 31% – prawosławni, 8% – wyznawcy innych religii.	System szkolny zakłada NR konfesyjne jako przedmiot obowiązkowy. Oceny z NR – podobnie jak z innych przedmiotów. Zajęcia: 2 godz. tygodniowo. Od gimnazjum – możliwość wyboru etyki. NR katolickiej jest zagwarantowane konkordatem.	NR zakłada systematyczne, integralne i ekumeniczne poznanie wiary katolickiej na poziomie poznawczym, emocjonalnym i operacyjnym.	Istnieje rozróżnienie pomiędzy NR a katechezą, ale również ścisła współpraca i komplementarność. Celem NR jest systematyczne poznanie wiary. Celem katechezy – inicjacja doświadczenia wiary osobistej i wspólnotowej.	W ostatnich latach próbowano zdefiniować NR jako kulturę religijną lub kulturę religii – przedmiot obowiązkowy dla wszystkich uczniów.

Szkocja	Wśród 5,1 mln 16% to katolicy, 49% – wyznawcy innych religii chrześcijańskich.	Wszystkie szkoły są zobowiązane do prowadzenia obowiązkowego, niekonfesyjnego NR o nazwie: edukacja moralna i religijna (2 godz. tygodniowo). W szkołach katolickich (16% wszystkich szkół) NR jest konfesyjne.	W szkołach niewyznaniowych Departament ds. Edukacji wyznaczył dla edukacji moralnej i religijnej następujące cele: znajomość i zrozumienie chrześcijaństwa oraz wielkich religii; akceptacja wartości moralnych, takich jak uczciwość, sprawiedliwość, wolność; kształtowanie poczucia sensu życia oraz uzdolnienie uczniów do jego krytycznego i osobistego poszukiwania. W szkole katolickiej głównym celem NR jest pomaganie uczniom w poznawaniu, pokochaniu i adoracji Boga jako Ojca, Syna i Ducha Świętego, poznaniu i pokochaniu Jezusa Chrystusa oraz Jego Ewangelii.	NR i katecheza są oddzielone, ale komplementarne. Udział w katechezie jest zarezerwowany dla katolików, wierzących i praktykujących; NR dla – wszystkich. NR to prawdziwa i właściwa ewangelizacja.	Dodatковым przedmiotem jest przedmiot o nazwie rozwój osobisty i społeczny, przedmiot, który pełni funkcję uzupełniającą w stosunku do NR. Jest on nauczany także w szkołach katolickich. W celu wspólnego opracowania wskaźni chrześcijańskich do NR powstała Grupa Dydaktyczna Kościołów Szkockich. Muzułmanie traktują kwestię swojego nauczania na wzór szkół katolickich.
Serbia Czarnogóra Macedonia	Spośród 7,5 mln 5,5% stanowią katolicy, 85% – prawosławni, 3,2% – muzułmanie, 1,1 – protestanci, 0,01% – wyznawcy judaizmu.	NR zostało wprowadzone w roku 2001 (etapami, każdego roku nowa klasa). To przedmiot fakultatywny – na początku lub na końcu zajęć. Prowadzi je siedem Kościołów (min. 5 uczniów). Zajęcia: 1 godz. tygodniowo. Nie ma ocen i wpływu na promocję. Przygotowywaną alternatywą jest przedmiot: edukacja obywatelska.	Każdy z Kościołów przygotowuje swoje własny program z elementami historii i kultury.	W szkołach nie ma właściwej inicjacji w wierze. To zadanie katechezy. NR kładzie nacisk na formację kulturową i informacyjną. Trzeba uwzględnić fakt, że trzy generacje były formowane ideologicznie przeciwko Bogu i Kościołowi.	Przykładowo: w liceum katolickim w Kosowie 84% to muzułmanie, którzy uczęszczają na swoją lekcję religii. Podjęto wysiłki, by NR była obowiązkowa. Szkoła oczekuje od NR odnowy moralnej społeczeństwa. Obecnie przeważają jeszcze ateizm i obojętność.
Rumunia	Wśród 21,7 mln 4,72% to katolicy, 86,58% – prawosławni, 1,49% – zielonoświątkowcy, 0,88% – grekokatolicy, 0,31% – muzułmanie,	NR od 1990 r. we wszystkich typach szkół (państwowe i inne, min. 10 uczniów w szkole podstawowej, 15 w średniej). Oceny: jak w przypadku innych przedmiotów. Zajęcia: 1 godz. tygodniowo. Uczniowie mogą wybrać NR albo nauczanie alternatywne lub zrezygnować ze wszystkiego.	Celem NR jest formacja osobowości w zgodzie z wartościami chrześcijańskimi poprzez integrację wiedzy religijnej i postaw moralnych w konkretnym życiu swojej wspólnoty.	Mimo że NR jest już obecne w szkołach od kilkunastu lat, niewielu uczniów uczęszczało na nie i dla szkoly jest to ciągle jeszcze nowość.	Uczniowie katolicy, często porozrzucani po różnych szkołach, nie mogą zebrać się w wymaganej grupie chętnych. Ministerstwo Edukacji zaprasza corocznie na spotkanie wszystkich reprezentantów zatwierdzonych kultów.
Islandia	Spośród 300 tys. 2% stanowią katolicy, 95% – luteranie (religia państwowa).	NR jest przedmiotem obowiązkowym (2 godz. tygodniowo w szkole podstawowej oraz 1 godz. tygodniowo w szkole średniej). Nie ma szkół katolickich.	Tematy podejmowane w NR to historia biblijna, wprowadzenie w życie społeczne; w szkole średniej tematy o znaczeniu etycznym.	Wszystkie Kościoły (luteranski i katolicki) organizują swoją katechezę.	Nauczycieli religii wybiera i nominuje dyrektor szkoły.

Grecja	Wśród 11 mln 2% to katolicy, 97% – prawosławni, 1% – pozostali.	Jest 11 szkół, które należą do Kościoła katolickiego.	Każda wspólnota decyduje o kształcie NR i katechezie.		W tym kraju katolicy żyją pośród większości prawosławnej, realizując misję ekumeniczną.
Ukraina	Spośród 47 mln 1,6% stanowią katolicy, 37,8% – prawosławni (patriarchat moskiewski), 28,7% – prawosławni (patriarchat kijowski), 18,6% Ukraiński Kościół Greckokatolicki, 6% – protestanci.	Nauczanie etyki chrześcijańskiej jest zagwarantowane na zachodzie Ukrainy. Od 2006 r. przedmiot ten wykłada się w klasach V i VI w całym kraju. Nie ma ocen. Można wybrać również etykę religijną, etykę, bioetykę lub etykę seksualną.	Celem nauczania jest pomoc we wzroście duchowym i moralnym ucznia, aby przygotował się do konfrontacji z wyzwaniami współczesnego świata.	Nie ma powiązania między nauką w szkole a niedzielna szkoła organizowaną przez parafie.	Ważne jest przyjąć wyzwanie przełamania stereotypów społeczeństwa postateistycznego, zwłaszcza wychowanych w konflikcie między nauką a religią.
Norwegia	Wśród 4,6 mln 1% to katolicy, 85,7% – luteranie (Kościół narodowy), 1,6% – muzułmanie, 1,5% – humaniści, 1% – zielonoświątkowcy.	Wykładany jest przedmiot: nauczanie religijne i etyka. Zakładany przedmiot powinien być „akademicki” i neutralny; w rzeczywistości jest coraz bardziej zsekularyzowany. Są oceny, zajęcia odbywają się 1 lub 2 godz. tygodniowo.	Program opracowuje rząd. Zakłada 55% treści powiązanych z tradycją chrześcijańską, 25% treści związanych z innymi religiami niż chrześcijaństwo, 20% treści filozoficznych i etycznych.	Przedmiot nauczany w szkole publicznej z inspiracji chrześcijańskiej, nie ma wymiaru misyjnego. Jest to wyrazem sekularyzacji. Wspólnota katolicka bardzo stara się, aby NR w szkołach katolickich było autentyczne (4 szkoły – programy te same co w szkołach państwowych).	Nauczyciele to urzędnicy państwowi. Nauczyciele szkoły katolickiej – poprzez diecezję – są powierzeni proboszczowi i dyrektorowi szkoły.
Szwecja	Spośród 9 mln 1% stanowią katolicy, 95% – Szwedzki Kościół Luterski, 1,6% – muzułmanie.	NR konfesyjne jest zabronione we wszystkich typach szkół. W szkołach niepaństwowych konfesyjne NR jest fakultatywne, odbywa się poza godzinami lekcyjnymi. NR (3 godz. tygodniowo) jest obecne w curriculum nauk społecznych (historia, geografia, religia i nauki społeczne).	Program nauk społecznych przygotowuje Departament ds. Edukacji. Celem jest wyposażenie uczniów w wiadomości dotyczące różnych religii i wizji świata, tak aby posiadli własną wizję życia. Centralnie są ustalane kierunki nauki o religiach oraz sposób interpretacji Biblii.	Szkoły katolickie stosują pedagogikę Marchala, która polega na organizowaniu kontemplacji, formacji do wolności, działalności katechetycznej poza godzinami szkolnymi. Uczniowie nieuczęszczający do szkół katolickich, są zapraszani do parafii, które prowadzą działalność katechetyczną.	Nauczyciele, którzy wykładają wiedzę społeczną (w tym religię), nie muszą być wierzący. Są urzędnikami państwowymi i mają wykladać w sposób „obiektywny”. Szwecja jest jednym z bardziej zsekularyzowanych krajów Europy. NR nie wychodzi naprzeciw potrzebom religijnym młodych, religia jest postrzegana jako niemająca większego znaczenia.
Bulgaria	Wśród 7,5 mln 1% to katolicy, 70% – prawosławni, 10% – muzułmanie, 1% – protestanci, 15% nie wyznaje żadnej religii.	System szkolny nie przewiduje NR. W niektórych szkołach istnieje możliwość prowadzenia działalności katechetycznej poza godzinami szkolnymi.		Parafie organizują działalność katechetyczną, zwłaszcza jako przygotowanie do przyjęcia sakramentów świętych. Katecheci nie otrzymują wynagrodzenia ani od państwa, ani od parafii. Nie ma biura katechetycznego na poziomie krajowym.	Nauczyciele, którzy uczą katechizmu w szkołach, muszą posiadać dyplom Bułgarskiego Wydziału Teologicznego (jest tylko Wydział Teologii Prawosławnej). Stowarzyszenie Szkół Katolickich przygotowuje corocznie krótki kurs katechetyczny.
Moldawia	Spośród 4,3 mln 0,6% stanowią katolicy, 97% – prawosławni, 1% – protestanci, 1% – wyznawcy judaizmu, 0,4% – wyznawcy innych religii.	W systemie szkolnym nie jest przewidziane żadne NR. Niemniej Cerkiew prawosławna często prosi o możliwość prowadzenia katechezy, która to możliwość zawsze jest rozpatrywana pozytywnie i prowadzona poza godzinami lekcyjnymi.			

Dania	Wśród 5 mln 0,5% to katolicy, 85% – luteranie, 1% – muzułmanie,	NR w szkołach państwowych jest akonfesyjne. Bazuje na tradycji luteirańskiej i jest nazwane wychowaniem do chrześcijaństwa. W szkołach katolickich NR konfesyjne. Nie ma alternatywy, i to zarówno w szkołach państwowych, jak i katolickich.	NR w szkołach państwowych jest zaprogramowane przez państwo i jako cel stawia sobie wyposażenie uczniów w podstawowe wartości, które służą społeczeństwu. NR jest przygotowane jako wykład „akademicki”, charakteryzujący się tradycją luteirańską, która nie widzi przyjaźnie żadnej pobożności religijnej. W szkołach katolickich NR w gestii dyrektora szkoły i zarządu szkoły.	Szkoły katolickie zazwyczaj goszczą „parafie szkolne” według możliwości lokalnej wspólnoty parafialnej. Przygotowanie do Pierwszej Komunii Świętej odbywa się częściowo w szkole, częściowo w parafii, które ze sobą w jakimś stopniu współpracują.	83% uczniów uczęszczających do szkół katolickich nie jest katolikami. Wysoki poziom sekularyzacji, poziom znajomości chrześcijaństwa – bardzo niski.
Finlandia	Spośród 5,2 mln 0,16% stanowią katolicy, 84% – Kościół Ewangelicko- -Luteirański 1,1% – prawosławni, 1% – zielonoświątkowcy, 0,4% – muzułmanie.	NR gwarantuje podstawa programowa nauczania; wszystkie szkoły muszą ją uwzględniać według większości wyznania. W praktyce jest prowadzone NR ewangelicko-luteirańskiej. Inne wyznania mogą zorganizować NR konfesyjne, jeśli zbierze się trzech uczniów w klasie. Zajęcia: 2 godz. tygodniowo (1 godz. jeśli jest mniej niż 10 uczniów). Alternatywą są przedmioty: moralność praktyczna bądź wizje świata (min. 3 uczniów).	Ministerstwo Edukacji zakłada ogólnie, że NR wyposaża ucznia w znajomość, kompetencje i doświadczenie, które pozwolą mu zbudować własną tożsamość. Uczeń ma w ten sposób zapoznać się z elementami dotyczącymi etyki i religii. Każda szkoła decyduje o wszystkich programach, dotyczy to także NR.	NR katolickiej w szkole podstawowej – głównie poprzez udział we Mszy św., poznanie podstawowych modlitw katolickich, roku liturgicznego i lekturę Pisma św. – ma na celu odkrycie i umocnienie tożsamości katolickiej oraz życie się z parafią i diecezją. W kolejnych latach uczniowie poznają kulturę w powiązaniu z historią Kościoła katolickiego w Finlandii. Przygotowanie do przyjęcia sakramentów nie stanowi części NR w szkole i jest przedmiotem katechezy parafialnej.	NR katolickiej jest powierzone nauczycielom katolickim, od których nie wymaga się specyficznych dyplomów (Uniwersytet w Helsinkach dopiero od 2006 r. prowadzi kurs „Teologia ogólna, edukacja nauczycieli w zakresie katolickim”).
Białoruś	Wśród 10,2 mln ok. 60% to prawosławni, poza tym jest zarejestrowanych 26 innych wyznań.	Nie przewiduje się NR jako przedmiotu szkolnego tworzonego na bazie separacji edukacji religijnej z edukacją laicką. Zabroniona jest jakakolwiek forma edukacji religijnej na terenie szkoły (także wakacyjnej czy niedzielnej).	Cerkiew prawosławna podpisała z rządem konkordat, który przewiduje współpracę w obszarze szkolnym, ale nie nauczanie religii w szkole. Kościół katolicki prowadzi NR typu szkolnego przy parafiach.	Kościół może prowadzić szkołę niedzielną przy parafii. Działają dwa instytuty (niezatwierdzone przez państwo), które przygotowują katechetów. Obecnie jest mało księży i świeckich pochodzenia białoruskiego, którzy mogliby ewentualnie pracować w szkole.	Cerkiew prawosławna (jako pierwsza religia państwowa) znajduje się w fazie rozmów z Ministerstwem Edukacji na temat możliwości prowadzenia wychowania prawosławnego w szkole. Kościół katolicki przedstawił Ministerstwu program NR w szkole jako przedmiot fakultatywny i czeka na odpowiedź.

2. Kontekst i aktualność prac końcowych

Podczas prac końcowych toczyła się gorąca dyskusja wokół pisemnej wypowiedzi rabina Francji, Josepha Sitrúka, który zabral głos w kwestii obecności znaków religijnych – szczególnie muzułmańskich – w życiu publicznym. Francja, jak wiadomo, jest państwem, w którym wyznaniowe nauczanie religii ma miejsce tylko w departamentach Alzacji i Mozy. W tekście, który wielki rabin przesłał prezydentowi Jacques'owi Chiracowi podkreślił, że wolność religijna „(...) jest prawem wrodzonym, które państwo ma obowiązek uznać, ponieważ prawo to je wyprzedza i przewyższa. Dlatego też państwo prawa nie może zadowolić się (...), w kwestii wolności religijnej, jedynie zwykłą tolerancją. Do jego zadań należy też jej promowanie. Faktycznie, społeczeństwo nie jest laickie, ale laickość jest obowiązkiem wychowania do pluralizmu. Dyskusja o wolności religijnej nie dotyczy konieczności jej przestrzegania, ale jej promocji. Niektórzy wymagają, aby w imię laicyzacji, państwo nie promowało w żaden sposób roli, jaką odgrywają religie w społeczeństwie. To trzeba odnieść do rzeczywistości, która jest akceptowana, a nawet wymagana dla innych wyrazów wolności, takich jak: wolność działalności politycznej, wolność kultury, sportu i zrzeszania się w ogólności. Należy znaleźć bardziej współczesne rozwiązanie, w którym sposoby wsparcia ze strony państwa wszystkich wyznań religijnych, wyraźnie przyczyniających się do dobra wspólnego, nie byłyby postrzegane jako przywileje, ale jako demokratyczne prawa”⁶.

Podsumowujący etap badań – w tym właśnie duchu – przebiegał w Parlamencie Europejskim. Starano się ukazać nauczanie religii nie jako przywilej dla Kościołów, ale bogactwo doświadczenia i treści w pełnym wychowaniu współczesnego Europejczyka. Badania wykazały znaczący wkład szkolnego nauczania religii (czasami jeszcze poza szkołą) w kształtowanie tożsamości uczniów⁷ zarówno

w 13 krajach, w których wierzący są w większości wyznania katolickiego (Austria, Belgia, Chorwacja, Czechy, Francja, Hiszpania, Irlandia, Litwa, Polska, Portugalia, Słowacja, Węgry, Włochy), jak w 8 krajach o większości protestanckiej (Anglia–Walia, Dania, Finlandia, Islandia, Łotwa, Norwegia, Szkocja, Szwecja) i w 5 krajach o większości prawosławnej (Białoruś, Bułgaria, Rumunia, Serbia, Czarnogóra i Macedonia, Ukraina). Oddzielnie badano wkład nauczania religii w Niemczech. W państwie tym bowiem katolicy i protestanci są równorzędnymi wspólnotami. Dostrzeżono również specyficzny wkład nauczania w dwóch państwach: Czechy (katolicy) i Łotwa (protestanci); tu wierzący stanowią mniejszość w stosunku do populacji, która nie wyznaje żadnej religii. Szczególnym świadectwem było pokazanie roli nauczania religii w Serbii, Czarnogórze i Macedonii. W krajach tych po okresie komunizmu i wojny, podczas której media wyznaczały granice zgodnie z wyznawaną religią, dzięki nauczaniu religii rozpoczęto wychowanie nowych pokoleń poprzez wzajemne poznawanie swoich wspólnot, wychowanie do współpracy i tolerancji. Podobne docenienie przez społeczeństwo nauki religii w szkole odnotowano w Anglii i Walii po zamachach z 2005 roku.

Na każdym etapie badań dostrzegano to, co Benedykt XVI nazywa kryzysem wychowania, co w kontekście badań można nazwać kryzysem wszystkich instytucji wychowawczych. Benedykt XVI w *Liście o pilnej potrzebie wychowania* zwraca uwagę, że „(...) wychowanie nigdy nie było rzeczą łatwą, a dziś, jak się wydaje, staje się coraz trudniejsze. Wiedzą o tym dobrze rodzice, nauczyciele, kapłani i wszyscy ci, na których spoczywa bezpośrednia odpowiedzialność wychowawcza. Dlatego też mówi się o wielkim »kryzysie wychowawczym«, który potwierdzają niepowodzenia, jakimi nader często kończą się nasze starania, by kształtować osoby rzetelne, potrafiące współpracować z innymi i nadać

⁶ J. Sitruk, *Stato, religioni, laicità*, „Il Regno-documenti”, 2004 nr 1, s. 47-51.

⁷ S. Ciatelli, *Il contributo dell'Ir alla formazione dell'identità personale e delle competenze sociali*, [W:] Conferenza Episcopale Italiana servizio nazionale per l'IRC (red.), *L'Insegnamento della religione risorsa per Europa. Atti della ricerca del Consiglio delle Conferenze Episcopali d'Europa*, art. cyt., s. 320-333.

sens swojemu życiu”⁸. Za podstawową przyczynę Benedykt XVI uważa podważanie podstaw i braków zasadniczych pewników w wychowaniu. Jeden z głównych promotorów badań – Vincenzo Annicchiarico – w tym duchu podkreśla, iż wygląda na to, że żyjemy w społeczeństwie, któremu wydaje się, że nie jest zdolne formować, że nie umie ukierunkowywać młodzieży⁹. Odpowiedzialni za naukę religii nie zgadzali się z tym, iż niemożliwość wychowania jest postrzegana jako normalny stan społeczeństwa. Bez oceniania, w których kraju nauczanie religii przynosi lepsze owoce czy ma lepsze rozwiązania prawne, wskazywano na konieczność kontynuowania badań i tworzenia relacji pomiędzy odpowiedzialnymi za nauczanie religii w różnych państwach i Kościołach, aby wspólnie budować europejską kulturę w służbie pełnego rozwoju człowieka.

Nauczanie religii w Europie znajduje się na rozdrożu krzyżujących się wpływów ideologicznych oraz troski Kościołów o formowanie młodego człowieka. Wnioski, które płyną z przeprowadzonych badań, są następujące. Po pierwsze, nauczanie religii w Europie jest powszechne i wyraża prawdę, że wymiar religijny stanowi integralną część życia człowieka, a nie jego nadbudowę, stąd szkoła się nim zajmuje. Po drugie, nauczanie religii wzbogaca szkołę i społeczeństwo o prawdziwe laboratoria kultury i człowieczeństwa, w których – odczytując znaczący wkład chrześcijaństwa, pozwala się uczniom odkrywać dobro i wzrastać w odpowiedzialności oraz doskonalić zmysł krytyczny wobec współczesnych problemów. Po trzecie, nauka religii w Europie pozwala poznać i doświadczyć wielkości wkładu chrześcijaństwa w rozwój kultury europejskiej, gdzie „słowem kultura w znaczeniu ogólnym określa się wszystko, za pomocą czego człowiek doskonali i rozwija różnorodne dary ducha i ciała, usiłuje dzięki poznaniu i pracy podporządkować swojej władzy świat, zaś przez postępek oby-

czajów i różnych instytucji czyni bardziej ludzkim życie społeczne zarówno w rodzinie, jak i w całej społeczności obywatelskiej, a na przestrzeni dziejów wyraża, przekazuje i zachowuje w swoich dziełach wielkie doświadczenia duchowe i pragnienia po to, by służyły rozwojowi wielu, a nawet całego rodzaju ludzkiego” (KDK 53). Po czwarte, nauka religii porusza konieczne kwestie wychowawcze i angażuje całe społeczeństwa, także szkołę, parafię i rodzinę. Odpowiedzialni za naukę religii wyrażają świadomość, że wspólna troska o wychowanie musi skupić się na próbie zintegrowania swoich oddziaływań ze szkołą, wspólnotą parafialną i – przede wszystkim – z rodziną. Trzeba jednak podkreślić, że „zintegrowana” nie oznacza „umieszczona wewnątrz”, np. szkoły, lecz połączona siecią wzajemnych relacji odzwierciedlających miłość, która pozwala rozpoznawać uczniów Jezusa. Po piąte, nauka religii w szkole różni się od katechezy, ale jest komplementarna. W nauczaniu religii w szkole chodzi o dojrzałość człowieka wobec religii i chrześcijaństwa, a nie o dojrzałość chrześcijańską, którą można osiągnąć we wspólnocie wierzących przez uczestnictwo w sakramentach wtajemniczenia chrześcijańskiego. Nauka religii w szkole służy dojrzewaniu człowieka i zakłada przezwyższanie ignorancji, obojętności, uprzedzeń i przesądów, infantylnej wiary w Boga. Zakłada udział także uczniów niewierzących, którzy mogą odkryć wiarę, zachwyć się nią i podążać za jej wskazaniem, bez zarzutu o nadużycie i manipulację, bo to zwykła możliwość związana z nauką religii. Tak jak nikt nie może zostać oskarżony o jakiegokolwiek manipulację, gdy uczeń, studiując literaturę, odkryje i będzie podążał za światem literatury czy poprzez wychowanie fizyczne znacznie aktywnie uprawiać sport, tak nie można oskarżyć nauczających religii, która zakłada że nawet niewierzący może zafascynować się religijną perspektywą życia. Nauka ta zakłada również uszanowanie takich uczniów, którzy

⁸ Benedykt XVI, *List do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania*, „L'Osservatore Romano”, 2008 nr 4, s. 4. Zob. także A. Kiciński, *Spotkanie z Bogiem – ostatecznym celem wychowania. Aktualność propozycji wychowawczych Jacquesa Maritaina*, „Katecheta”, 52 (2008) nr 7-8, s. 19-25; Tenże, *Pedagogiczne poszukiwania m(M)istrza dialogu*, „Katecheta”, 51 (2007) nr 7-8, s. 107-115.

⁹ V. Annicchiarico, *Per una cultura a servizio della persona*, [W:] Conferenza Episcopale Italiana Servizio Nazionale per l'IRC (red.), *Nella scuola a servizio della persona*, Leumann TO, 2009, s. 7-46.

nie odkryją tej prawdy i pozostaną wierni dokonany wcześniej wyborom.

Najważniejszą sprawą dotyczącą nauki religii w szkole pozostaje nauczyciel religii. To on, oprócz posiadania kompetencji ludzkich, kulturowych i dydaktycznych właściwych dla każdego nauczyciela, powinien mieć powołanie, aby Bóg, o którym mówi się w szkole, był istotnym punktem odniesienia w życiu uczniów. To jego wierność Bogu i człowiekowi we wspólnocie, w imieniu której jest posłany, może

przewyciężyć wszelkie współczesne próby eklektycznego przedstawiania religii lub rozpowszechnioną modę na bliżej nieokreśloną, „indywidualną religię”. Nauczyciel religii jest także świadkiem dynamizmu słowa Bożego, które pozwala interpretować ludzkie doświadczenie religijne i daje radość przynależności do wspólnoty wierzących oraz pozwala odnosić się do świata i historii z optymizmem właściwym członkom ludu umiłowanego przez Boga.

SŁOWA KLUCZOWE: nauczanie religii w Europie: Portugalia, Polska, Włochy, Hiszpania, Francja (Alzacja i Moza), Słowacja, Belgia, Węgry, Niemcy, Czechy, Łotwa, Szkocja, Serbia, Czarnogóra i Macedonia, Rumunia, Islandia, Norwegia, Szwecja, Bułgaria, Dania, Finlandia, Austria, Chorwacja, Irlandia, Anglia i Walia, Ukraina, Białoruś, Litwa, Bośnia i Hercegowina, Grecja, Holandia

KS. ANDRZEJ KICIŃSKI

THE TEACHING OF RELIGION IN EUROPE

ABSTRACT. The Catholic Church of Europe is aware of the need to develop a deeper understanding of the many ways of teaching religion in schools in the different countries, with their different opportunities and perspectives. For this reason she has participated in a work of research proposed by the Italian Catholic Bishops' Conference and coordinated by the CCEE, which has directly involved the Catholic Bishops' Conferences of Europe.

In many European nations the debate about teaching religion in schools is very topical. Often it is "prisoner" of disagreement and ideological conflict, but also sincerely seeking effective ways to contribute to the formation of all young people bar none, for the edification of tomorrow's men and women.

From the perspective of a continuing reflection, a need is born to collect information and "experiences" within the European communities, in order to assess the position as to the teaching of religion in contexts as different as the many States, highlighting experiences and trends, reflections and problems to be addressed by the Churches as much as by society.

The research into the teaching of religion undertaken by the CCEE, as well as the gathering information from various parts of Europe, has highlighted diverse sensitivities in the Churches of Europe, and provided an occasion for meeting, for knowing one another, and for dialogue. The result has been the establishment of a network of people from all over the continent which can make the service of humanity and the Gospel more informed, shared and effective. This same service takes place also though the teaching of religion in schools.

KEY WORDS: The teaching of religion in Europe: Portugal, Poland, Italy, Spain, France (Alsace and Moselle), Slovakia, Belgium, Hungary, Germany, The Czech Republic, Latvia, Scotland, Serbia Montenegro Macedonia, Romania, Iceland, Norway, Sweden, Bulgaria, Denmark, Finland, Austria, Croatia, Ireland, England and Wales, Ukraine, Belarus, Lithuania, Bosnia and Herzegovina, Greece, The Netherlands

Ks. Andrzej Kiciński – dr hab. nauk teologicznych, profesor nadzwyczajny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, kierownik Katedry Katechetyki Szczegółowej, dyrektor Instytutu Teologii Pastoralnej i Katechetyki KUL.